

ДА ПЫТАННЯ ХРАНАЛОГІІ І СЛОВАЎТВАРЭННЯ
ПАЛЕСКІХ АЙКОНІМАЎ (Назвы з каранем **der-*)

Даследуецца група айконімаў палескага арэала, якія трэба аднесці да сельскагаспадарчай лексікі. Палесянам не была даравана “благодатная” зямля, а зямля, на якой спачатку трэба было “дзерці цаліну”, “дзерці дуброву”, зрабіць жыватворнай, акультурыць. Кожны з такіх айконімаў – гэта ўслаўленне цяжкай працы чалавека на гэтай зямлі: *Дзерць*, *Дзёрнавічы*, *Дзяражнае* (*Дзеражная*, *Дзяражня*), *Дзяражычы*, *Дзяружніца*, *Дзярэчына*, *Драчы*, *Драчава*, *Дронькі*. Многія з іх адыходзяць у небыццё. Разгледзім іх.

Дзерць, *Дзержка*, *Задзерць*. Усходнепалескія *Дзерць* і *Дзертка* існавалі ў Акцябрскім раёне Гомельскай вобл. адпаведна да 1966 і 1969 гг. (РапГом 59). Гэта былі папулярныя назвы на беларускай зямлі: *Дзерць*, *Дзерці* фіксаваліся ў розных паведах Мінскай губерні (СпМн 21, 111, 121), зараз *Дзерці* мн. існуюць у Чэрвеньскім раёне Мінскай вобласці (РапМн 83). Паралелі для гэтых назваў выяўляюцца па-за межамі Беларусі: укр. *Дерть* у Ракітнаўскім раёне Ровенскай вобл. і інш. Даследуемае слова засведчана і ў тапанімічнай сістэме: бел. *Дзерць* паблізу Халопеніч у Горацкім раёне Магілёўшчыны, *Дзерці* мн. паблізу сяла Пасекі ў Старадарожскім раёне Міншчыны, *Дэрць* паблізу сяла Стрыганец у Кобрынскім раёне Брэстчыны – урочышчы (МБ 75, 80) і інш.

Несумненна, прыведзеныя айконімы і тапонімы ўключаюцца ў праславянскі фонд назваў (< праслав. *Dьrtь ж., рл. *Dьrti) апелятыўнага паходжання. Апелятыў *dьrtь змяшчае земляробчае, юрыдычнае значэнні (гл. ЭССЯ 5, 227). Параўн. таксама бел. дыял. *дзерць* ж. ‘тоўстае дрэва’, ‘моцны чалавек’ (СБГ 2, 46) і інш.

Праслав. *Dьrtь – аснова для заходнепалескага *Za-dьrtь, утворанага па папулярнай мадэлі “прыназоўнік + субстантыў у форме назоўнага склону”. Працяг гэтага айконіма знаходзім у *Задзерць* – вёска ў Жабінкаўскім раёне Брэсцкай вобл. (РапБр 54).

Ад асновы **dьrt-* утворана значная група суфіксальных онімаў – айконімаў, гідронімаў, тапонімаў. Усе яны прэтэндуюць на старажытнасць іх з’яўлення. Сярод іх – палеская *Дзёртка* – дэмінутыў ад *Дзерць*, семантычна – ‘маленькая *Dьrtь’.

Даволі вялікая група ўласных імён дэрывацыйна звязана с ад’ектывамі ад *dьrtь, якім звычайна не прыдаецца значэнне. Вось гэтыя назвы:

**Dьrtьнъ(-а,-о)*, з якімі звязаны бел. *Дзёртніца* ў Гродзенскім, *Дзёртнікі* ў Ашмянскім раёнах Гродзенскай вобл. (РапГр 82), руск. *Дертники* ў Растоўскім пав. Яраслаўскай губ. (Яросл. 239), *Дертная* – л.п. Кердзі на правабярэжжы Проні ў сістэме Акі (Смолицкая 176), *Дертня* – рака ў Бельскім пав. Смаленскай губ. (Смолицкая 76) < **Dьrtьn'a*, назва якой уяўляе субстантывацыю ад’ектыва **dьrtьнъ(-а,-о)* і інш.;

**Dьртевь(-а,-о)*: руск. *Дертево* ў Пензенскім пав. (Пенз. 10), *Старая Дертевка*, *Новая Дертевка* ў Пятроўскім пав. Саратаўскай губерні (Сарат. 76) – айконімы і інш.;

**Dьrtинъ(-а,-о)*: ст.-руск. *Дертино* ў Вяземскім пав. Смаленскай зямлі (ПК 725), руск. *Дертина* ў Лужскім пав. Санкт-Пецярбургскай губ. (СПб. 95) – айконімы і інш.;

**Dьrtovъ(-a,-o)*: руск. *Дертвая, Дертовка* ў Масальскім пав. Калужскай губ. (Калуж. 130), *Дертовка* – рака на правабярэжжы Угры ў басейне Акі (Смолицкая 46) і інш. Апошнія назвы дазваляюць узнёўленне праформы *Dьrta, якая пацвяржаецца таксама руск. *Седерта* – пасяленне ў Лужскім пав. Санкт-Пецябургскай губ. (СПб. 103) < *Се-дерта* < *Si-dьrta.

Дзёрнавічы. Вёска *Дзёрнавічы* лакалізуецца ў межах маозырскага Палесся, дакладней, у Нараўлянскім раёне Гомельскай вобл. (РапГом 60). Для гэтага палескага айконіма знаходзяцца паралелі на Віцебшчыне – *Дзёрнавічы* (2 пасяленні) у Верхнядзвінскім і Полацкім раёнах, былы Дрысенскі і Полацкі паветы (РапВіц 126; СпВит 147, 295).

Па-за межамі Беларусі айконімныя адпаведнікі не выяўлены. У плане словаўтварэння *Дзёрнавічы* можна разглядаць дваяка. Па-першае, першапачаткова гэта мог быць звычайны патронім на *-ічы* (< праслав. *-iči*) ад антрапоніма *Дзёрнаў* ці *Дзярноў*. У гэтым разе *Дзёрнавічы* – ‘пасяленне роду ці падданых *Дзёрнава*’. Такія антрапонімы маюцца ў антрапанімічных сістэмах славян. Параўн. бел. *Дзёрнаў, Дзярно́віч, Дзярно́ўскі* (Бірыла 30), ст.-руск. *Дерновъ* (Веселовский 95), руск. *Дернов*, укр. *Дернів* < праслав. *Dьrnovъ. Па-другое, фармант *-ічы* можа мець і тапанімічнае значэнне, у гэтым разе *Дзёрнавічы* – ‘пасяленне на *дзернавым* месцы’, гэта значыць на месцы, дзе *выдралі дзярніну, дзёран*.

Дзяражычы, Дзяражня. Палеск. *Дзяра́жычы* – вёска ў Лоеўскім раёне Гомельскай вобл. (РапГом 60) – адносіцца да вузкалакальных айконімаў: адпаведнікаў для яго, згодна з нашымі анамастычнымі крыніцамі, не знайшлося. І ўсё ж перад намі старажытная назва, на што ўказвае яе структура – ўтвараючае слова *Дзера́га* і фармант *-ічы*, пасля зацвярдзелых зычных *-ычы*. Аб існаванні зыходнага *Дзера́га* на Палессі і іншых месцах Беларусі і Славіі сведчаць дэмінітывы: палеск. *Дзяра́жка* – прыток Корчыка ў басейне правабярэжнай Прыпяці (МаштДн 168), *Дзяра́жкіна н.* у Люцынскім пав. Віцебскай губ. (СпВит 246), руск. *Деряжка* ў Ржэўскім пав. Цвярской губ. (Твер. 347) – айконімы < **Derę́zka*.

У словаўтваральных адносінах айконім *Дзяра́жычы* можна кваліфікаваць ці як вытворнае ад антрапоніма **Derę́żiць*, на што ўказвае яго плюральная форма, ці як вытворнае на *-ічы/-ычы* з тапанімічным значэннем. Этымалагічная аснова для *Дзяра́жычы* < **Derę́żiči* – апелятыў *дзера́га* < *deręga – вытворнае фармантам *-ęga* ад дзеяслова *deriti (аб апелятыве гл. ЭССЯ 4, 207).

Больш шырокія ізагласныя сувязі ўласцівы палескаму айконіму *Дзяра́жняя* як у межах Беларусі, так і па-за яе межамі. Параўн. *Дзяра́жняя* ў Касцюковіцкім, *Дзяра́жняя* ў Клімавіцкім раёнах Магілёўскай вобл. (РапМаг 60), руск. *Деряжня* ў Карачаўскім пав. Арлоўскай (Орл. 101), *Деряжнища* ў Каднікаўскім пав. Валагодскай (Волог. 149), укр. *Деряжня* ў Ноўгарад-Северскім пав. Чарнігаўскай (Черниг. 115) губерняў, *Велика Деряжня, Середня Деряжня, Крайня Деряжня* ў Ноўгарад-Валынскім раёне Жытомірскай вобл. (СГУ 166) – айконімы < праслав **Derę́žn'a*. Архетып **Derę́žn'a* шырока адлюстраваны ў гідранімічнай сістэме славян: *Дзяра́жня* – л. п. Ведрыча, *Дзяра́жня* – п. п. Беседзі – абедзьве ў басейне Дняпра, *Дзяра́жанка* – п. п. Нёмана, *Дзяра́жня* – возера ў басейне Сволны ў сістэме Заходняй Дзвіны (БКБ 143-144), руск. *Деряжня* – рака на Арлоўшчыне (Орл. 101), польск. *Dzierążnia* – прыток Віслы (НВ п. 55), *Dzierążnia* – прыток Noteci ў сістэме Одры (НО п. 215) < праслав **Derę́žn'a*.

Дэрывацыйна **Derę́žn'a* – субстантывацыя ад’ектыва **Derę́žnъ(-a,-o)*.

Існаванне ўласных імён у форме ад'ектываў таксама шырока замацавалася ў многіх анамастычных класах. Параўн. бел. *Дзяражнае* ў Стаўбцоўскім раёне Мінскай (РапМн 85), укр. *Деражне* ў Костапольскім раёне Жытомірскай абласцей, польск. *Dzierżazno* ў Картузскім пав. – айконімы, укр. *Деражна* – п. п. Івота на левабярэжжы Дзясны (СГУ 168), польск. *Dzierżazna* – прыток Віслы, *Dzierżazna* – прыток Машчаницы, *Dzierżaznica* – прыток Украі ў басейне Заходняга Буга, *Dzierżazno* – возера ў басейне Радуні (НВ пп. 55, 557, 565, 812), *Dzierżazno* – возера ў басейне Варты, *Dzierżazna* – рака ў басейне Просны, *Dzierżazno Male* – возера, *Dzierżazna* – рака ў басейне Noteci ў сістэме Одры (НО пп. 154, 158, 215) і інш.

Драчы. Палескі хутар *Драчы* мн. лакалізаваны ў Светлагорскім раёне Гомельскай вобл. (РапГом 62), існаваў да 1939 г. Назва фіксавалася ў іншых абласцях Беларусі, аб чым сведчаць вытворныя Параўн. *Задрэчча* – населены пункт у Гарадоцкім пав. Віцебскай губ. (СпВит. 81).

Глыбокую старажытнасць даследуемага айконіма могуць засведчыць руск. *Драч* у Слабадскім пав. Вяцкай губ. (Вят. 688), паўднёваслав. макед. *Драч* – адзін з буйнейшых гарадоў сярэднявечча (Споменици II, 92) і інш. < праслав. *Дьраць, рл. *Дьраці. Аб папулярнасці назвы ў Беларусаў, як і ў іншых славян, сведчыць замацаванасць яе ў другіх класах онімаў. Параўн. ст.-бел. *Драч* – возера ў Полацкім пав. (ПК 563), укр. *Драча* – прыток Скрынішча ў басейне Дзясны (МаштДн 205), *Драча* – л.п. Варочаўкі ў басейне левабярэжнага Дуная (СГУ 183) і інш. < *Дьраць м., *Дьраца ж., для якіх трэба назваць апелятывы *дьраць м, *дьраца ж. агульнаславянскага арэалу, словаўтваральна залежныя ад *дьрати.

Плюральная форма палескай назвы дазваляе іншае тлумачэнне яе дэрывацыйнай структуры – залежнасць ад антрапоніма *Дьраць. Існаванне яго засведчылі бел. *Драч*, ст.-руск. *Драчь* (Тупиков 189), укр. *Драч* (Кравч. 175; Чучка 209) і інш.

Сваё дэрывацыйнае гняздо ўтварыў і дэмінітыў *Дьрацька, рэканструкцыя якога магчыма з улікам бел. *Драчава* н. у Смалявіцкім раёне Мінскай (РапМн 87), *Драчкоў* у Чавускім раёне Магілёўскай (РапМаг 62) абласцей, руск. *Драчки* ў Малаархангельскім пав. Арлоўскай (Орл. 144) – айконімы, чэш. *Драчка* – антрапонім (Svoboda 263) і інш.

Драчава. Дэрывацыйную залежнасць ад антрапоніма *Дьраць трэба бачыць і ў палескім айконіме *Драчава* – вёска ў Салігорскім раёне Мінскай вобл. (РапМн 87). Для гэтага айконіма выяўляецца мноства адпаведнікаў: бел. *Драчава* н. (да 1964 г.) у Асіповіцкім раёне Магілёўскай вобл. (РапМаг 62), руск. *Драчево* ў Новаладажскім пав. Санкт-Пецярбургскай (СПб. 113), *Драчево* ў Буйскім, *Драчево* ў Галіцкім, *Драчево* ў Нерахоцкім, *Драчево* ў Солігаліцкім паветах Кастрямскай (Костр. 68, 144, 284, 317), *Драчево* ў Меленкаўскім пав. Уладзімірскай (Влад. 115), *Драчево* ў Осінскім пав. Пермскай (Перм. 161), *Драчево* ў Рыбінскім пав. Яраслаўскай, *Драчево* (2 пасяленні) у Дзмітраўскім, *Драчево* ў Маскоўскім паветах Маскоўскай (Моск. 10, 96, 107), *Драчево* ў Гарбатаўскім пав. Ніжагародскай (Нгор. 88), *Драчево* ў Вязнікаўскім пав. Смаленскай (Смол. 134), *Драчева* (2 пасяленні) у Малаархангельскім пав. Арлоўскай (Орл. 144), укр. *Драчево* ў Ноўгарад-Северскім пав. Чарнігаўскай (Черниг. 116) губерняў, балг. *Драчево* ў Грудоўскай акаліі, *Драчевица* – рака ў сістэме Вардара паблізу сяла *Драчевица* [1, с. 94, 120] і інш., якія дазваляюць іх уключэнне ў праславянскі айконімны фонд, узнаўляючы для іх праформы

*Дьрацевъ(-а,-о)

Дронькі. *Дрoнькі* мн. – вёска ў Хойніцкім раёне Гомельскай вобл. (РапГом 82) – належыць да вузкалакальных уласных назваў. Уключэнне яе ў генетычную мікрасістэму **der-* ‘дзерці, драць’ не супярэчыць моўнай рэальнасці: у паўднёваславянскіх мовах для яе выяўляюцца апелятывы, цалкам супадаючыя марфемна і акцэнталагічна. Маюцца на ўвазе балг. *дрoнье, дрoнци* ‘лахманы’, *дрoняв* ‘нехайны чалавек’, якія звязваюцца з *драць* (БЕР I,431), серб. *дрoња*, харв. *dróna* ‘нехайны чалавек’ (RJA VIII, 790) і інш. Акрамя гэтага, усходнеславянская атрапанімічная сістэма захоўвае адзінкі, на фоне якіх высвечваецца дэрывацыйная структура даследуемага айконіма: бел. *Дронь, Дрон, Дрoнаў, Дронка, Дрончанка* (Бірыла 136), руск. *Дронов, Дронин, Дрoневич*, укр. *Дронов* (Кравч. 151). У якасці зыходнага для *Дрoнькі* трэба меркаваць антрапонім *Дрoнька* – дэмінітыў ад *Дронь* з першапачатковай семантыкай ‘пасяленне, якое заснаваў *Дрoнька* ці яго нашчадкі’. На аснове ўказаных крытэрыяў палеск. *Дрoнькі* правамерна ўзвесці да зыходнага *Дроньку мн.

Аналізуючы паўднёваславянскія апелятывы, Ж. Ж. Варбат узводзіла іх да праформы **dr-on-*, выдзяляючы ў ёй карань **dr-* у яго нулявой агаласоўцы і суфікс *-on-* [2, с. 81]. Аднак паўднёваславянская лексіка, як і яе тлумачэнне, у ЭССЯ не ўключаны (гл. вып. 5, дзе павінна быць **dron-*). Калі асноўная прычына неўключэння гэтых адзінак – кампактнасць іх фіксацыі, то прыведзены намі палескі і ўсходнеславянскі матэрыял дазваляе пагадзіцца з думкамі этымолага.

Спіс літаратуры

1. Duridanov, I. Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle. Köln-Wien: Bohlau-Verlag, 1975.
2. Варбат, Ж.Ж. Заметки по славянской этимологии // Этимология. 1970. М.: Наука, 1972. – С. 65–84.

Скарачэнні анамастычных крыніц гл. у нашых манаграфіях.